

Kde je centrum slovenskej kultúry?

Erich Mistrík

Dosť často počuť o členení slovenského územia a slovenskej duchovnej kultúry na dve časti: To hlavné jestvuje a odohráva sa v centre, a to vedľajšie, odvodené alebo oneskorené jestvuje a odohráva sa v regiónoch (prípadne "na vidieku"). Pod centrom sa samozrejme rozumie Bratislava, pod regiónmi alebo vidiekom v širokom slova zmysle všetko mimo nej. Vyplýva z toho mnohokrát obyčajná pýcha Bratislavy na svoju veľkosť a svoju európskosť (veď predsa Viedeň je neďaleko) - ale aj obyčajné komplexy Nitry, Trenčína, Prešova, Rožňavy a ďalších.

Pre podobnú optiku jestvujú skutočne závažné dôvody - veď predsa v Bratislave, ktorá má z hľadiska komunikácií veľmi výhodnú polohu, sú umiestnené nielen centrálné politické úrady a centrálna administratíva. Sú v nej aj centrálny kultúrne inštitúcie, sídli v nej najviac denníkov, Slovenská televízia, atď, atď. Bratislava je teda administratívnym, politickým i kultúrnym centrom súčasného Slovenska.

Má však právo povyšovať sa a chápať seba ako večné a najlepšie slovenské centrum? Je rozumné, ak sú "ostatné" časti Slovenska (čiže vlastne celé Slovensko) zakomplexované?

Prvé historické centrum slovenskej administratívy a slovenskej (vlastne slovanskej) kultúry na našom území bolo pochopiteľne v 9. storočí v Nitre, okolo ktorej sa v hornom Ponitří, smerom na Považie aj k okoliu Bratislavy a na Zadunajsko koncentrovalo osídlenie i kultúra našich slovanských predkov. Samotná Nitra bola skutočným centrom - sídlom veľmožov, sídlom veľkého kláštora i cirkevným sídlom.

Po zániku Veľkej Moravy Nitra neprestáva byť centrom, o čom svedčí fakt, že sa stala sídlom údelu, jednej z hlavných častí vznikajúceho Uhorského štátu. V Nitre sídlili členovia panovníckej rodiny a ako dôvodí T. Kolník, vojvodami Nirianskeho údelu sa stávali mladší bratia následníkov uhorského trónu. Vzhľadom na rozvinutú politickú štruktúru v bývalom Nitianskom kniežatstve, tento priestor ešte dve storočia zostával centrom slovanského etnika na našom území. Hoci popri samotnom "meste" Nitre vyrástli aj ďalšie centrá (napríklad opátstvo a kláštor v Hronskom Beňadiku) a rotunda v Skalici a ďalšie pamiatky svedčia o tom, že aj ďalej od Nitry sa rozvíjali dôležité centrá života.

Od 13. storočia až do 15. storočia sa ako dôsledok kolonizácie na nemeckom práve rozvíja druhé centrum kultúrneho života na slovensku - Spiš. Ako symbol bohatstva a

vysokej kultúrnej úrovne Spiša nám z toho času dodnes zostal Spišský hrad, kaplnka Zápoľských v Spišskom Štvrtku či kostol v Spišskej Kapitule. Symptomatická je aj skutočnosť, že až do 14. storočia sa školy rôznych stupňov budovali predovšetkým v okolí Nitry - a na Spiši.

V 14. a 15. storočí zostáva Spiš stále špičkovým kultúrnym centrom Slovenska - spomeňme si len na kostol sv. Jakuba v Levoči, alebo dielo Majstra Pavla ku koncu tohto obdobia, alebo maľby v kostole sv. Ducha v Žehre. Je však paradoxné, že sa to deje pod silným sliezskym a poľským vplyvom (viď záloh spišských miest Poľsku), takže ak by sme mali byť dôslední, mohli by sme o tomto území hovoriť aj ako o regióne vo vzťahu k iným centráram. To isté platí aj pre Košice vyrastajúce v tom čase na ďalšie slovenské kultúrne centrum pod vplyvom Krakova; alebo aj pre Bratislavu, kde pod vplyvom Viedne vzniká napríklad dóm sv. Martina a kde neskôr Matej Korvín zakladá *Academiu Istropolitanu*. V 14. a 15. storočí teda môžeme s istými výhradami hovoriť o viacerých kultúrnych centrách na Slovensku - Spiš, Košice, Bratislava. A neslobodno z toho vyňať štvrté, veľmi silné a v tom čase už rozkvitajúce, kultúrne centrum - banské mestá (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica a ďalšie).

V 16. storočí sa po bitke pri Moháči hlavné mesto Uhorska presúva do Bratislavy, ktorá sa síce nestala sídelným mestom uhorských kráľov (ním bola Viedeň ako sídelné mesto habsburskej monarchie), "len" korunovačným mestom, avšak presťahovali sa sem uhorské centrálné úrady - okrem ostrihomskeho arcibiskupa, ktorý presídlil do Trnavy. V dôsledku týchto zmien, po určitom kultúrnom útlme v 16. storočí spôsobenom tureckými vojnami, vyrastajú dve dôležité centrá: Jedným z nich je Trnava, ktorá sa so svojou univerzitou od r. 1635 stáva veľmi dôležitým cirkevným i kultúrnym a administratívnym centrom. Pôsobenie bernolákovcov v 18. storočí tento jej charakter len posilnilo. Druhým centrom bola Bratislava, ktorej prudký rozvoj v 17.-18. storočí priťahuje talianskych, rakúskych aj iných majstrov (ako napríklad Juraj Rafael Donner). Súčasne zaznamenávajú rozkvet aj banské mestá (banská akadémia v Banskej Štiavnici) a Spiš žije stále bohatým kultúrnym životom. Tak môžeme až do konca 18. storočia hovoriť o štyroch centrách kultúrneho života na Slovensku: Trnava, Bratislava, banské mestá, Spiš.

V 19. sa situácia trochu mení. Posilňuje sa význam Bratislavy pre slovenskú kultúru pôsobením evanjelického lýcea a štúrovcov, ale vyrastá ďalšie veľmi silné centrum - Martin a susediaci Liptov. Martin založením gymnázia (spolu s neďalekým Kláštorom pod Znievom), Matice slovenskej a Slovenských pohľadov, Liptov založením spolkov Tatrín a *Tranoscius*, a tu aj vyhlásili Žiadosti slovenského národa v r. 1848. Hlavnými

centrami sú tak v 19. storočí Bratislava a Martin s Liptovským Mikulášom.

Závažnosť postavenia Martina bola taká veľká, že ešte pri vzniku Česko-Slovenskej republiky sa uvažovalo o ňom ako o správnom a politickom centre Slovenska. Stala sa ním však Bratislava - preto sa v 20. storočí politický, administratívny aj kultúrny život koncentruje stále viac v Bratislave, ako sídle krajinskej vlády za ČSR, ako hlavnom meste 1. Slovenskej republiky, ako hlavnom meste SSR i dnes. Hoci jej postavenie ako centra prešlo mnohými peripetiami (viď napríklad postavenie na roveň krajským mestám v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch), predsa si v poslednom storočí udržiava centrálnu kultúrnu inštitúciu.

Za historické kultúrne centrá na Slovensku môžeme preto považovať Nitru, Spiš, Košice, banské mestá, Martin aj Bratislavu. Neslobodno zabudnúť aj na centrá mimo súčasného územia Slovenskej republiky: Patrili k nim Blatnohrad, sídlo kniežata Pribinu po vyhnaní z Nitry; Pešť, hlavné mesto Uhorska; Viedeň, priťahujúca slovenských vzdelancov celé stáročia; Praha, kde sa v roku 1848 na Slovanskom zjazde formuloval politický program Slovákov, kde prežila 2. svetovú vojnu polovica výtvarnej generácie 1909, kde J. Smrek vydával v tridsiatych rokoch svoj Elán, kde roky tvorí V. Zamarovský, či ďalší aj dnes tam žijúci Slováci.

V ktorom z týchto desiatich kultúrnych centier vznikala tá pravá slovenská kultúra? Z ktorého viedli siločiaru do ostatných? Bolo niektoré z nich skutočným centrom a ostatné len odvodenými regiónmi?

Tvrdím, že všetky boli centrami a súčasnú slovenskú kultúru si bez pôsobenie ktoréhokoľvek z nich nemožno predstaviť. Všetky prispeli svojím dielom k jej súčasnej podobe. Vytrhnutím ktoréhokoľvek z nich by sme vytrhli niektoré z významov, motívov či tvarov alebo znakov, z ktorých súčasná slovenská kultúra žije. Možno v niektorom období niektoré z nich čerpali energiu z ostatných. Avšak vždy len dočasne sa niektoré z nich stali centrom a vždy sa len dočasne iné stali "vidiekom", "regiónom".

V súčasnosti je Bratislava jednoznačne centrom. Je to pochopiteľné, lebo vo svete rozvinutých informačných a komunikačných tokov musí jestvovať centrum, cez ktoré pretekajú všetky komunikačné kanály. Bratislava má aj veľmi výhodnú geografickú polohu a vybudovanú štruktúru kultúrnych inštitúcií. Aj dnes však možno hovoriť o niekoľkých ďalších kultúrnych centrách na Slovensku - napríklad Košice, Nitra, Banská Bystrica.

Tento stav vôbec nie je absolútny alebo večný. Kultúrna história ukazuje, že fakt, že sa Bratislava stala centrom slovenskej kultúry, je jednou etapou vývoja slovenskej kultúry, vývoja organizácie slovenského územia, vývoja politickej, ekonomickej či

dopravnej štruktúry Slovenska. Zasiahli sem aj také viac-menej historické náhody, ako skutočnosť, že sa českým vojskám podarilo v roku 1919 obsadiť Bratislavu. Bez tohto vojenského úspechu by možno bola dnes Pozsony provinčným maďarským mestom. To je však už len hypotéza...

Pre dnešnú dobu je tento stav možno optimálny, hoci nie ideálny. Nemusí však byť večný, hoci mnoho vecí nasvedčuje tomu, že sa udrží dlho. Rozhodne však tento stav nepredurčuje Bratislavu k pýche nad svojou jedinečnosťou; ani by tento stav nemal vo "zvyšku Slovenska" viesť ku komplexom nad svojou regionálnosťou a odvodenosťou.